

SOFISTENES MAKTTEORETIKERE

Kallikles og Thrasymachos

av Marcus Bøhn Johansen

Da den atenske bystaten ekspanderte på 400-tallet f. Kr. vokste behovet for lærere som kunne utdanne borgere og blivende politikere. Dette resulterte i at en ny type lærde menn, sofistene, etablerte seg. Det som i særlig grad markerte et skille mellom den gamle naturfilosofien og den nye tenkningen var sofistenes fokus på mennesket og dets individuelle og sosiale egenskaper. Sofistene tilbød gjerne en type viten som hadde instrumentell verdi for tilhørerne, ved for eksempel å utdanne politikere i talekunst og retorikk, som oftest mot betaling.

Et av sofistenes viktigste diskusjonstemaer var forholdet mellom naturen eller menneskets natur (*fysis*) på den ene siden, og lover og normer (*nomos*) på den andre siden¹. Det ble debattert om *nomos* var uavhengig av *fysis*, gitt av *fysis* eller underlagt *fysis*, og i så fall på hvilken måte. Fra *fysis-nomos*-diskusjonen kan vi trekke ut to interessante sofister, Kallikles og Thrasymachos², som fremstår som hovedrepresentanter for det på mange måter rådende synet i Aten – at makt er rett. I følge disse er samfunnskonvensjoner og lover underlagt *den naturlige loven*, som har sitt utspring i menneskets egen natur. Altså er ”rettferdighet det som gagnar den sterkeste”. Teoriene deres bygger på et naturretsprinsipp – mennesker er dypest sett selvhevdende og drevet av egoisme³, og dette er utgangspunktet for utviklingen av samfunnsmessige relasjoner⁴.

Thrasymachos sikter til de styrende i bystaten med betegnelsen ”de sterkeste” (*Staten* 339 A). Rettferdighet er altså det som gagnar lederne i bystaten og urettferdighet det som gagnar de svakere, eller de som motsetter seg de styrende. Dette gjør han mindre radikal enn Kallikles, som hevder at rettferdighet gagnar den sterkeste uten å slå fast hvem dette er (*Gorgias* 483 A). Thrasymachos har slik avgrenset sin teori til å gjelde de styrende av bystaten og

deres undersåtter, mens Kallikles sin teori er universell.

I motsetning til Thrasymachos som ikke nevner *fysis-nomos*-debatten eksplisitt, understreker Kallikles at det som ifølge konvensjonen og lovene regnes som rettferdig, ikke kan begrunnes ut fra menneskenaturen overhodet. Bystatens lover er kun et falsk og ikke-rettferdiggjort produkt av menneskes kultur, og er derfor ugyldig (og urettferdig). Rettferdigheten må baseres på våre naturlige tilbøyeligheter, og det ligger i vår natur at de sterke regjerer de svake. Lovene er ifølge Kallikles laget av de svake som beskyttelse mot de sterke, og følgelig ugyldige (*Gorgias* 483 A-D). Hovedbudskapet til Kallikles kan altså oppsummeres slik: du har rett til å gjøre hva som helst, så lenge det er i din interesse og du er en av de sterkeste. Kallikles representerer en form for ekstrem etisk relativisme, ettersom alle parametere er ukjente og kun avhengige av preferansene til de berørte parter som ved et gitt tidspunkt er sterkere enn andre berørte parter. Av den sterkestes definisjonsmakt, og at han er den eneste med slik makt, følger det at det ikke kan finnes noen ikke-egoistisk eller ikke-relativistisk gyldig moral.

Kallikles’ syn på lovene som urettmessige, og oppfordringen til å bryte dem, gjør ham til en slags begrenset anarkist, der den formen for anarkisme han forfekter kun vil være gjeldende for de sterkeste, som en legitimering av deres opprør mot bystatens lover. Det kan være nærliggende å anta at Kallikles’ motivasjon er sterkt knyttet til frihetsbegrepet, til den naturlige friheten som tilfaller sterke individer og er nedfelt i den naturlige lov, som nettopp er sentrum for all hans etiske begrunnelse. Slik representerer han en av de mest ekstreme individualistiske teoriene historien har sett, der noen utvalgte sterke kan realisere seg selv utøylet på både statens og medmennes-

kenes bekostning.

Hos Thrasymachos er det ikke de svakeste som lager lovene, men de sterkeste, det vil si lederne av bystaten. Han mener derfor det er rettferdig å følge disse lovene og urettferdig å bryte dem. Når det rettferdige gagnar den sterkeste – handling i overensstemmelse med lovene – gagnar det urettferdige den svakeste – handling i uoverensstemmelse med lovene (*Staten* 348 C). Slik begrenser Thrasymachos sin teori til å gjelde bystaten. I tillegg innfører han et ekstra sett med moralske begreper – disse kan vi kalle rettferdighet og urettferdighet i subjektiv forstand. Når han fikserer rettferdighet i forhold til lovene, kan han likevel snakke om for hvem det vil være subjektivt rett å følge dem, og for hvem det vil være subjektivt rett å bryte dem. Følgelig er det (subjektivt) rett for de svake å bryte loven, fordi de tjener på det, men urett i bystatssammenheng (objektivt urett). Det som er subjektivt rett for de sterke sammenfaller derimot med det som er rett for bystaten. Mens Kallikles forkastet konvensjonen og lovene fordi de var et produkt av unatur og de svake, er bystatens lover hos Thrasymachos et produkt av de sterke og derfor i tråd med naturen.

Thrasymachos' teori er også en ekstrem form for etisk relativisme, selv om den fremstår noe mindre ekstrem enn Kallikles', ettersom den har to tilsynelatende bundne parametere, nemlig rettferdighet og urettferdighet i objektiv forstand, som begge er definert med hensyn til de moralske aktørenes posisjoner i bystatens makthierarki. Teorien synes å være selvmotsigende, siden det kan være rett å handle urettferdig og urett å handle rettferdig. Det trenger den derimot ikke være hvis vi tolker den som todelt, med en deskriptiv og en normativ del. Den deskriptive (sosiologiske) delen av maktteorien består av to komponenter, en objektiv del som betrakter rettferdighetsbegrepet i bystatperspektiv, det vil si med hensyn til de sterkeste, og en subjektiv del som betrakter rettferdighetsbegrepet med hensyn til den til enhver tid gitte aktøren – enten den sterke eller den svake. Disse to komponentene vil da være uavhengige av hverandre. I den normative (etiske) delen av maktteorien vil rettferdighetsbegrepet i objektiv forstand være et tomt⁵ begrep, fordi

nomos ikke er en del av de faktorene det blir tatt hensyn til i en handlingssituasjon. Det er kun aktørens egeninteresser som gjør seg gjeldende, og derfor kun det subjektive begrepet om hva som er rett. Kort sagt er grunnen til at vi unngår selvmotsigelsen at vi i den normative delen betrakter alle aktørene isolert, og derfor gir den til enhver tid gitte aktør definisjonsmakten over rettferdighetsbegrepet.

Thrasymachos har av flere blitt omtalt som en deskriptiv sosiolog fremfor en normativ maktteoretiker. Andreas Graeser beskriver ham som en ”tenker, som kanskje ikke reflekterte over moralske forpliktelsers vesen og natur, men heller fastsatte menneskelig motivasjons vesen og natur, og derved – på samme måte som Th. Hobbes – kom frem til tesen om psykologisk egoisme, eller også som deskriptiv sosiolog, som utelukkende ville formulere sosiologiske erkjennelser.”⁶ I motsetning til Kallikles, som

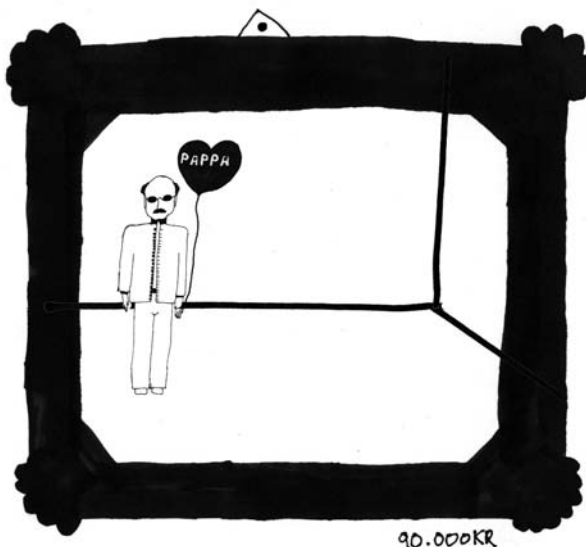
vi bare kjenner fra Platons dialoger, vet vi med sikkerhet at Thrasymachos var en historisk person, og følgende fragment finnes etter ham:

Gudene bryr seg ikke om hva menneskene gjør, ellers hadde de ikke forsømt det største av de menneskelige godene, rettferdigheten, for vi ser at menneskene ikke anvender den.⁷

Her gir Thrasymachos uttrykk for en sympati overfor rettferdigheten som ikke finnes i Platons fremstilling av ham, og det i seg selv kan

være tegn på at han personlig ikke sluttet seg til maktteorien slik den fremsettes i første bok av *Staten*.

I det ovenstående er det gjort et forsøk på å fremstille Thrasymachos som både deskriptiv sosiolog, politisk realist og normativ egoistisk nytteetiker, og Kallikles som frihetsindividualist og normativ egoistisk nytteetiker. Thrasymachos og Kallikles har blitt anklaget for å være amoralske og samvittighetsløse, men teoriene deres trenger ikke medføre dette. Begge må ha hatt en utpreget rettferdighetssans, så lenge irritasjonen og sinnet vi merker i måten de polemiserer på i Platons dialoger er ekte. De bekjempet indignert det de mente var urettferdig og forsvarte iherdig det de mente var riktig. Et av de viktigste tegnene på dårlig samvittighet eller samvittighetsløshet er diskusjonsvegving, noe ingen av dem led av.

¹ For en diskusjon av *fysis-nomos*-problemet hos sofistene, se K. F. Hoffmann: *Das Recht im Denken der Sophistik*, Stuttgart 1997.

² Både Kallikles og Thrasymachos har vi først og fremst kjennskap til gjennom Platons dialoger, der de i samtaler med Sokrates, i henholdsvis *Gorgias* og *Staten*, presenterer sine rettferdighetsteorier.

³ Det vil si drevet av en psykologisk egoisme. For en nyansering av egoismebegrepet hos sofistene, se Michael Rahnfeld: "Waren die griechischen Sophisten Egoisten?" i Thomas Leon Heck (utg.): *Das Prinzip Egoismus*, Tübingen 1994, s.136-140.

⁴ Karsten F. Johansen sier at "Den ældste kendte explicite formulering af princippet om en samfundskontrakt

skyldes Hippias (Xen. *Mem.* IV 4, 13) og ligger i forlængelse av Protagoras. Ifølge Hippias beror lov og ret (*nomos*) på overenskomster mellom borgerne, der fastsetter, hva man skal gøre og undlade at gøre.", fra *Den europeiske filosofis historie. Bind 1 Antikken*, København 1998.

⁵ Vi snakker om noe (her en "tekststring") som ikke er tildelt noen verdi, den er kun en funksjon av den tomme mengde: Ø.

⁶ Andreas Graeser: *Geschichte der Philosophie. Band II. Philosophie der Antike 2*, München 1993 (1976), s. 79 (fri oversettelse).

⁷ H. Diels og W. Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker (griechisch und deutsch)*, Zürich 1972 (1951), B 8.